

INCURSIUNI SOCIO-ECONOMICE:

CONSIDERAȚII PRIVIND STRUCTURA PROPRIETĂȚII ÎN ROMÂNIA, ÎN PERIOADA 1864–1918

Florin NACU*

Abstract: The present article, the result of a doctoral research, provides a brief review of past key dates regarding the evolution of the property structure in modern Romania. The information from the documents used help us to better understand the importance of a peasant property that will keep its importance until quite lately and inspired lively discussions among Romanian and foreign specialists.

Keywords: Romania, 19th Century, rural property, reforms and economic performance.

Résumé : L'article présent, résultat d'une recherche doctorale, propose une courte passé en revue des principales dates concernant l'évolution de la structure de la propriété en Roumanie moderne. Les informations tirées des documents permettent de saisir l'importance d'une propriété paysanne qui va garder son importance jusqu'à assez tard et qui a inspiré de vives discussions parmi les spécialistes roumains et étrangers.

Mots clés: Roumanie, XIXe siècle, propriété rurale, réformes et performances économique.

a) Structura proprietății

Pentru a înțelege structura proprietății din România modernă și contemporană, în perioada propusă spre analiză, se impune o scurtă trecere a cifrelor cele mai importante.

În anul 1859, conform statisticii lui D.Pop Marțian, în Muntenia existau 146951 proprietăți (moșii și părți de moșii), dintre care 58 aparțineau statului, 21 erau în proprietatea comunelor, 189 erau ale așezămintelor publice, 558 ale mănăstirilor închinat, 1191 ale mănăstirilor neînchinat pământene, 78874 ale particularilor (boierilor) și 66035 ale devălmașilor (moșneni)¹.

---

* CS III drd., Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu Plopșor”, Craiova.

¹ *Analele Statistice* III, nr. 9–12, 1862, pp. 52–59.

La aceeași dată, terenul agricol și silvic al Moldovei era estimat la 2606035 fălci și 45 prăjini (4090153 ha), conform statisticii efectuate de Negruzzi-Munteanu². Această suprafață era înglobată în 2437 moșii, dintre care cele moșierești dețineau aproximativ 1595144 fălci, reprezentând 5/9 din întregul teritoriu al Moldovei, cele mănăstirești – 653260 fălci, reprezentând 2/9 din suprafață, iar cele răzășești 357661 fălci, reprezentând 1/9 din întreg³.

Pământul cultivat, raportat la suprafața totală a Principatelor Unite, era de 41% în anul 1860, în timp ce terenul silvic acoperea 24% din total⁴.

În anul 1859, moșiile mănăstirești neînchinat din Muntenia numărau 1 191 moșii cu o suprafață de 837 795 ha (arături, fânețe, pășune, vii, grădini, păduri), iar cele închinat, 558 moșii, cu o întindere de 563 693 ha⁵. Prin urmare, domeniul mănăstiresc reprezenta 27, 69% din suprafața rurală a Munteniei (1749 moșii în suprafață 1 401 148 ha)⁶. În același an, mănăstirile închinat din Moldova stăpâneau 355 680 fălci și 36 prăjini (12,16%), iar cele neînchinat 297580 fălci (10,17% din suprafață). Totalul de 653 260 de fălci și 45 prăjini reprezenta 22,33% din întinderea suprafeței agrare a țării⁷.

În decembrie 1863, în momentul secularizării averilor, întregul domeniu mănăstiresc din Principatele Unite deținea 25, 26% din suprafața agricolă⁸. După statistica agricolă din anul 1862, proprietatea rurală cultivată în Muntenia și Moldova, în suprafață de circa 7 100 000 ha, după apartenență, se prezenta astfel: aproximativ 240 000 de familii de moșneni și răzeși deținea 1 200 000 ha, boierii deținea 3 657 000 ha, mănăstirile închinat 775 000 ha și mănăstirile neînchinat 992 000 ha, iar statul, județele și comunele deținea 626 000 ha. Pe marile proprietăți ale statului lucrau aproximativ 560 000 familii de clăcași⁹.

Se explică astfel de ce structura socială rurală a avut un rol central în istoria modernă a României. În lumea satului, evoluția socială a fost dramatică. Deși mulți țărani au primit pământ prin reforma agrară din 1864 și prin mai multe alte legi de împrumut din anii ce au urmat, la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primii ani ai secolului XX, toate anchetele economico-sociale consemnează situația catastrofală în care trăiau locuitorii satelor. Astfel, majoritatea țăranilor aveau pământ puțin și erau obligați să lucreze în condiții oneroase pe moșiile marilor

² Negruzzi-Munteanu, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848 și 1864*, în: „Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848–1864. Contribuții”, București, 1963, p.12.

³ *Ibidem*, p.14.

⁴ Paul Emanoil Barbu, Nicu Marinescu, *Agricultura României în perioada 1864–1918*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1996, p. 12.

⁵ *Ibidem*, p. 13.

⁶ Eftimie Grama, *Chestiunea agrară și chestiunea țărănească din Muntenia și Moldova. Cauzele lor și reformele necesare pentru rezolvarea lor*, București, 1921, p. 78.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Constantin C. Giurescu, *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863*, în: „Studii. Revistă de Istorie”, nr. 2, 1959, pp.153–156.

⁹ Eftimie Grama, *op.cit.*, pp. 78–79.

proprietari, casele construite din pământ și nuiiele erau mai numeroase decât cele din materiale mai durabile (lemn, piatră sau cărămidă), mortalitatea infantilă era foarte mare, nivelul de alfabetizare era unul dintre cele mai scăzute din Europa, iar pelagra și alcoolismul făceau ravagii¹⁰. Victor Axenciuc sintetizează sever această situație:

Niciodată în istoria modernă a țării prăpastia și contradicția dintre mersul spre progres economic și urban al orașului și înapoierea socială și culturală, uneori vecină cu mizeria, a satului nu s-au adâncit atât de mult ca în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (s.n.)¹¹.

Potrivit majorității istoricilor, cauza principală a tuturor neajunsurilor era polarizarea la nivelul proprietății agricole, respectiv ponderea mare a moșiilor și numărul mare al țăranilor cu prea puțin pământ.

Contrastul dintre cei circa 5.000 de mari proprietari, care dețineau peste jumătate din suprafața agricolă a țării, și cei peste 85% dintre țăranii care aveau mai puțin de cinci hectare de pământ, este cheia raporturilor agrare din Vechiul Regat. Deși nu toți țăranii lipsiți de pământ sau cu prea puțin pământ au intrat în relații contractuale cu moșierii, se apreciază că în jur de 50–60% dintre țăranii au trebuit să ia în arendă pământ de la marii proprietari. Raporturile de exploatare instituite între cele două categorii sociale sunt evidențiate și de înrăutățirea, pentru țăranii, a termenilor contractelor de învoielii agricole. Din multitudinea informațiilor ce reflectă acest proces¹², oferim doar un exemplu. Potrivit calculelor de epocă, față de anul 1870 (= 100) prețul calculat în bani al arenzii unui hectar de pământ arabil a ajuns, în 1906, la indicele 269,5, iar cel al unui hectar de pășune – chiar la 274,1, în timp ce indicele prețului în bani al unei zile de clacă a crescut la numai 135,7¹³. Aceasta înseamnă că, pentru un hectar de pământ arabil, un țăran trebuia să lucreze în medie 20 de zile, în 1870 și 40 de zile, în 1906; pentru un hectar de pășune el trebuia să lucreze 15 zile, în 1870 și aproape 31 de zile, în 1906. Dacă avem în vedere faptul că peste 60% dintre țăranii trebuiau să arendeze mai mult de două hectare pentru a putea asigura subzistența familiilor lor, atunci avem o imagine mai clară a măsurii în care, la începutul secolului XX, ei ajunseseră să muncească în folosul marilor proprietari.

Acest sistem social, pentru care Constantin Dobrogeanu-Gherea a folosit termenul plastic *neoiobăgie*, era oneros pentru țăranii și a devenit o mare problemă pentru dezvoltarea în continuare a României. Răscoalele țărănești, mai ales cea din 1907, au zguduit întreaga societate românească și au arătat că această direcție de evoluție nu mai putea fi susținută multă vreme. Înainte de a examina implicațiile acestui blocaj asupra dezvoltării economice generale a țării, se cuvine să examinăm

¹⁰ Victor Axenciuc, *op. cit.*, pp. 116–121.

¹¹ *Ibidem*, p. 117.

¹² Victor Axenciuc, *op. cit.*, pp. 260–266, 274–305.

¹³ *Ibidem*, pp. 94–95.

cauzele genezei sale. Structura socială polarizată din Agricultură României a fost determinată de impactul Occidentului, respectiv de cererea masivă pentru cerealele românești, sau de raporturile sociale locale?

Ideea unei supradeterminări a structurii sociale românești de către rolul de periferie economică a Occidentului este consistentă cu unele dintre postulatele teoriei sistemului mondial modern. Potrivit acestei teorii, raporturile sociale de la periferie sunt deseori structurate într-un mod opresiv pentru producătorii direcți, care pot merge până la plantațiile lucrate de sclavi din America sau la sistemul celei de-a doua iobăgii din Europa Răsăriteană¹⁴.

Tentația legării deteriorării situației țărănimii din România secolului al XIX-lea de constrângerile caracterului periferic față de Occident este, deci, relativ mare. Daniel Chirot pare să îndrepte discuția în această direcție atunci când afirmă – citându-l pe Georges Balandier – că deposedarea țăranilor în favoarea unor mari proprietari autohtoni sau străini, pentru a putea extrage maximum de plusprodus agricol, este o caracteristică a economiilor coloniale, printre care clasifică și Vechiul Regat¹⁵. El afirmă chiar:

Schimbările care au avut loc în secolul al XIX-lea ne arată cât de mare este forța pieței capitaliste. Europa Occidentală nu a exercitat niciodată un control politic direct asupra Valahiei, așa cum au făcut-o otomanii. Dar influența sa economică a fost suficient de mare pentru a revoluționa lumea rurală și a crea o clasă numeroasă de cultivatori aserviți¹⁶.

Totuși, analiza lui Daniel Chirot este mult prea nuanțată pentru a susține ideea că el atribuie integral Occidentului responsabilitatea pentru modul cum a evoluat structura socială a României moderne. Mai radical este în această privință Stefan Welzk:

Calea românească a fost un caz particular pentru această regiune și epocă (secolul al XIX-lea, n.a.) și, totodată, prototip al unei evoluții pe care au parcurs-o multe țări ale Lumii a Treia în secolul XX. O combinație specială de elemente feudale și capitaliste, tradiționale și moderne, a declanșat procesul de pauperizarea, deseori concomitent cu înlăturarea feudalismului, dar, totodată, a împiedicat impunerea unor progrese ale productivității și a unei dinamici de creștere stabilă la nivelul economiei naționale. Odată cu pătrunderea economiei cerealiere orientate spre export, s-a format o structură agrară, care a rămas ca atare în liniile ei fundamentale până la sfârșitul primului război mondial. Schimbările pe care le-a cunoscut în această perioadă au condus de fiecare dată la o accentuare evidentă a efectelor ei distructive economice și sociale¹⁷.

Alți autori insistă însă asupra faptului că responsabilitatea centrală pentru deteriorarea situației țărănimii a aparținut factorilor interni din societatea românească.

---

¹⁴ *Ibidem*, pp. 16–18, 123–124.

¹⁵ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 149.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

De altfel, o observație de bun-simț este aceea că nu toate țările care au fost antrenate în exporturi masive de cereale în secolul al XIX-lea au avut o structură socială atât de opresivă și polarizată ca Vechiul Regat. Exemple diferite ar putea fi nu numai țările exportatoare de cereale din lumea extraeuropeană (Statele Unite, Canada, Australia etc) sau din Europa Apuseană (Danemarca), ci și țările balcanice, unde marea proprietate a fost eliminată în procesul constituirii statelor naționale, prevalând mica proprietate țărănească. De altfel, majoritatea analiștilor sunt de acord cu faptul că structura socială din Vechiul Regat, deosebit de favorabilă pentru marii moșieri, reprezintă un caz care, fără a fi singular (comparații valabile pot fi făcute cu Ungaria, Polonia, chiar și Rusia), era totuși extrem în lumea de dinainte de Primul Război Mondial¹⁸.

Există unele deosebiri de păreri cu privire la etapizarea și cauzele concrete privind înrăutățirea situației țărănimii române. Cele mai multe controverse privesc perioada regulamentară, în contradicție cu opiniile care puneau înrăutățirea situației țăranilor în legătură cu prevederile favorabile boierimii incluse în Regulamentele Organice. Ilie Corfus a apreciat că

în Muntenia, datorită unor împrejurări specifice, dar mai ales rezistenței clăcășimii la muncă, Regulamentul organic nu a putut fi aplicat până la 1848 în principalele sale obiective: îngustarea pământului folosit de țărani, prin distribuția lui în loturi măsurate, și forțarea lor de a lucra pământul pentru proprietari¹⁹;

În acest context explicativ, momentul decisiv pentru agravarea situației țăranilor din Muntenia a fost Așezământul agrar edictat de Barbu Știrbei în 1851, care a consfințit extinderea rezervei și agravarea clăcii. Alți istorici, chiar dacă nu au contestat temeinicia cercetărilor lui Ilie Corfus, au minimalizat semnificația observațiilor acestuia. Astfel, Gheorghe Platon a evidențiat faptul că în Moldova, boierimea a reușit să-și constituie rezerve senioriale considerabile încă din secolul al XIX-lea și a relativizat situația din Muntenia, considerând că așa-numitele „învoieli pentru prisoase” au compensat parțial întârzierea cu care boierii au reușit să mărească rezervele²⁰.

Dincolo de aceste deosebiri de păreri, este limpede că dezechilibrarea raporturilor agrare în favoarea marilor proprietari și în defavoarea țăranilor începuse deja în mod semnificativ înainte de constituirea statului modern prin Unirea Principatelor. Această constatare ne obligă să considerăm nefondată aprecierea deosebit de critică a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, care a considerat că autorii reformei agrare din 1864 – în principal, deși nenominalizați expres, Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu – au fost de rea-credință prin faptul că, în loc să opteze fie să împartă tot pământul moșieresc în loturi mari

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 61.

²⁰ Gheorghe Platon, *op. cit.* pp. 178–192, 232–235.

țăranilor, fie să nu le dea deloc pământ, au ales să distribuie loturi relativ mici, insuficiente pentru supraviețuirea decentă, și au patronat, astfel, geneza sistemului hibrid al „neoiobăgiei”, care a condus la supraexploatarea țăranilor²¹. De fapt, legiuitorii din 1864 erau convingși că îi protejează pe țărani de rapacitatea marilor proprietari, iar pentru înfrângerea rezistenței marilor proprietari, au trebuit să forțeze sistemul politic prin lovitura de stat care a instituit regimul de autoritate personală a domnitorului, pas care a contribuit la compromiterea șanselor lui Alexandru Ioan Cuza de a se menține o perioadă mai îndelungată pe tron; mai degrabă, autorii reformei agrare din 1864 pot fi acuzați de o înțelegere insuficientă a mecanismelor de funcționare a gospodăriei țărănești și a condițiilor necesare pentru modernizarea semnificativă a agriculturii românești.

Prin reforma agrară din 1864 nu numai că s-a statuat libertatea juridică a țăranilor și s-au răscumpărat obligațiile de natură feudală ale acestora față de moșieri, dar țăranii au și fost împrumărați cu circa 2,5 milioane de hectare de pământ²². Această măsură, pe lângă împrumărarile mai puțin ample care au avut loc în deceniile următoare, nu a oprit însă procesul de deteriorare a poziției țăranilor în raport cu moșierii. Moșierii au câștigat, mai întâi politic, prin îndepărtarea lui Cuza în 1866 și prin instituirea sistemului electoral structurat, în colegii care aveau la bază criteriul cenzitar, au câștigat prin legile de învoielii agricole (prima a fost adoptată în 1867), au câștigat apoi pe de o parte datorită capacității lor de a controla funcționarea statului și a aparatului administrativ la nivel local și județean, iar pe de altă parte datorită creșterii demografice.

Rolul factorului demografic în deteriorarea situației țăranimii din România modernă a fost considerabil. Astfel, dacă în prima fază, penuria relativă a forței de muncă îi favoriza pe țărani în raporturile cu marii proprietari și acționa ca o frână în calea intensificării exploatarei, dublarea populației rurale, în jumătate de secol, din 1864 până la declanșarea Primului Război Mondial, a condus la diminuarea graduală a suprafeței medii de pământ deținute de țărani și la slăbirea poziției acestora în raport cu moșierii și/sau cu arendașii. Pe de altă parte, sporul demografic a contribuit la profilarea cerealieră a Agriculturii românești, la scăderea suprafeței pășunilor și a numărului de animale ce revenea unei gospodării, precum și la deteriorarea capacității țăranilor de a-și moderniza durabil activitatea economică. Inechitatea socială și caracterul exploziv al raporturilor agrare de la începutul secolului XX sunt indubitabile. Legătura lor cu creșterea economică este mai puțin univocă. Astfel, se cuvine observat faptul că pe marile proprietăți moșierești productivitatea muncii a fost mai ridicată decât pe loturile țărănești: în 1912, pe marile exploatați se recoltau în medie 16,1 hectolitri de grâu și

---

²¹ „Tendința ascunsă, dar destul de lămurită a acestei prime împrumăriri era deci să facă imposibilă viața neatârnată a unei mici proprietăți, să pună pe cei împrumărați în imposibilitatea de a trăi din proprietățile lor, ci, într-un fel sau altul, să fie în dependență economică a marilor proprietari spre a fi nevoiți să lucreze și moșiile acestora” (C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, pp. 50–51).

²² Victor Axenciuc, *op. cit.*, pp. 82–85.

21,3 hectolitri de porumb boabe la hectar, în timp ce pe loturile țărănești producția medie era de numai 14,3 hectolitri de grâu și 17,1 hectolitri de porumb boabe la hectar²³; având însă în vedere mediocritatea acestor randamente în context mai larg european, constatarea superiorității față de micile exploatații țărănești nu este suficientă pentru a putea considera că marele domeniu moșieresc ar fi fost un vector semnificativ de modernizare agricolă în Vechiul Regat. Celelalte implicații economice ale preponderenței proprietății moșierești și ale raporturilor sociale opresive din mediul rural au fost în mod evident defavorabile pentru dezvoltarea economică a României.

Un element-cheie este distribuția pe grupe de venituri a proprietarilor rurali. Situația veniturilor funciare impozabile pe anul 1907 atestă faptul că circa 1,2 milioane de țărani (95,4% dintre proprietari) realizau 40,6% din veniturile totale, tot atât cât realizau 2.248 de mari proprietari (sub 0,2% dintre proprietari)²⁴. Un studiu publicat de Nicolae Xenopol, în 1909, dă cifre ușor diferite, dar o imagine de ansamblu similară: mai mult de 1,2 milioane de țărani (reprezentând 98,3% din numărul total al proprietarilor) aveau venituri medii de 95 lei/an, alți 15.200 de proprietari mijlocii aveau venituri medii de 110 lei/an, 3.100 de moșieri aveau venituri medii de 7.260 lei/an, iar o categorie de circa 2.200 foarte mari proprietari aveau venituri medii de 45.400 lei/an²⁵; aceasta înseamnă că aproximativ 0,5% dintre proprietarii de pământ din mediul rural își însușeau 54,3% dintre veniturile realizate în agricultura românească de la începutul secolului XX. Acapararea celei mai mari părți a veniturilor agricole de câteva mii de familii de mari proprietari a contribuit nu numai la mizeria socială a țăranilor, ci și la deteriorarea capacității lor de a investi pentru modernizarea activității lor economice, agravând deci fenomenele de criză din mediul rural. Pe de altă parte, concentrarea foarte mare a veniturilor a generat o structură a cererii care a privilegiat consumul de produse de lux, deseori importate, și a inhibat cererea de mărfuri de larg consum, care ar fi putut crea efecte de antrenare la nivelul întregii economii naționale. Structura socială din lumea rurală se dovedea astfel un factor de blocaj economico-social. Ea împiedica nu numai modernizarea agriculturii, ci și dezvoltarea industriei autohtone, ceea ce explică planurile liberale din preajma începutului primului război mondial de a realiza o nouă reformă agrară. Alan Milward și S.B. Saul au exprimat deosebit de tranșant rolul nociv al acestei structuri sociale:

Fără a dori să apărăm realitatea hidoasă a României rurale sau să glosăm cu privire la inumanitatea ei, critica fundamentală a acestei societăți singulare este nu dezagreabilitatea (*unpleasantness*) ei, ci faptul că împiedica procesul de schimbare economică, care ar fi putut aduce o anumită ameliorare²⁶.

---

²³ Victor Axenciuc, *op. cit.*, pp. 108–109.

²⁴ *Ibidem*, p. 787.

²⁵ *Ibidem*, p. 209.

²⁶ *Ibidem*, p. 453.

În anul de referință 1860, suprafața agricolă a Munteniei era stăpânită în proporție de 75% de proprietari persoane fizice și mănăstiri²⁷. Astfel, 868 938 de pogoane (unpogon = 0,50 ha) de teren arabil erau deținute în regim de proprietate (moșii particulare, proprietăți mănăstirești, proprietăți ale statului și comunelor, pământurile moșnenilor), în timp ce 1 705 302 de pogoane erau “pământ clăcășesc”. În ceea ce privește grădinile și fânețele, 418 715 ha erau deținute de proprietari, în timp ce 591 341 ha erau incluse în “pământ clăcășesc”.

În Moldova, în 1860, se găseau 909 925 fălci (o falce avea 14 322 m², măsurând 80 de prăjini lungime și 4 prăjini lățime, păjina având 6,69 m). Din acestea, rezerva boierească și pământurile razeșilor erau 627 380 fălci (toate categoriile de teren), în timp ce clăcașii beneficiau de 282 545 fălci. Până la reforma din 1864, asistăm la o extindere a domeniului agricol, din dorința de a produce tot mai multe cereale, în scopul comercializării acestora. În Moldova, în 1865, suprafața cultivabilă era de 1 493 394 fălci²⁸, față de 876 212 fălci în 1849 (avem în vedere intrarea în granițele Moldovei a celor trei județe din sudul Basarabiei, Cahul, Ismail, Bolgrad). În Muntenia, la 1864, din totalul de 10 644 673 pogoane cât avea teritoriul țării, terenul arabil cultivat era de 3 532 186,8 pogoane. Tot în Muntenia au apărut societăți pentru arendări (*Societatea de agricultură și comerț* din Oltenița). În Moldova, s-au înființat asociații de arendași, în rândul cărora au intrat și cămătarii, ca posesori de importante sume de bani (*Asociația agricolă română* din Brăila).

Practic, sistemul arendării, conform legiuirilor din 1851, valabile până în 1864, avea la bază co-intersarea țăranilor, în așa numitul proces de “învoială”. În Muntenia, un țăran, prin “învoială”, primea trei pogoane pentru arat, dreptul de a pășuna un pogon de islaz (pășunat pe spațiul comun) pentru fiecare vită (maximum 5 pogoane) și trei pogoane de fâneață pentru cinci vite (proporția era de 1,66 pogoane/vită). Norma de muncă, în conformitate cu Regulamentul Organic (nartul) era de 22 zile de muncă, 1/10 din producția terenului arabil și 1/5 din cea a fânețelor²⁹.

În Moldova, 90% din totalul suprafeței mănăstirești de 583 000 fălci (25,4% din totalul suprafeței moșiilor Moldovei) era arendată. În ceea ce privește sistemul învoielilor, un țăran primea 1,5 fălci de teren arabil, 40 de prăjini de fâneață, 40 de prăjini pentru pășunat. Pentru vitele de muncă (maximum două perechi de cai sau boi), țăranii primeau 60 de prăjini de pășune și 60 de prăjini de fâneață, pentru fiecare pereche. Totodată, erau prevăzute zece prăjini pentru casă, curte, grădină³⁰.

Astfel, dacă producția de cereale pentru comercializare constituia principala ramură economică, se constată un interes din ce în ce mai crescut și pentru plantele industriale, dar și pentru introducerea unui inventar tehnic superior, care să crească

²⁷ *Istoria Românilor...*, p. 181.

²⁸ *Ibidem*, p. 186.

²⁹ *Istoria României*, III, 1964, p. 184.

³⁰ *Ibidem*, p. 186.

ritmul producției. Este cunoscut faptul că terenul era exploatat cu inventarul animalier și tehnic al clăcașilor.

După 1862, în România (denumire folosită în documentele interne ale țării, după 24 ianuarie 1862), se înregistra un inventar de 338 869 care, 150 510 pluguri și 804 mașini agricole. Practic, în fiecare Principat, o familie posedă: 1,8 animale de muncă, 0,6 care, 0,2 pluguri, ceea ce înseamnă că un grup de cinci familii puteau posedă 9 animale de muncă, 3 care și 2 pluguri.

Potrivit unor estimări, înainte de secularizare, în anul 1859, valoarea veniturilor bisericesti, centralizate la Casa Centrală a Bisericii, reprezenta echivalentul a 42% din veniturile centralizate la Prima Vistierie. În Moldova, valoarea acestora era mai mică, raportat la bugetul de stat, de 10%–20% din acesta. Veniturile cele mai consistente erau cele ale eparhiilor pe de o parte și ale mănăstirilor pe de altă parte.

Mănăstirile aveau în proprietate sau în administrare, în anul 1261, circa 25,26% din suprafața Principatelor, din care aproape jumătate (cca 11,14% și, respectiv, 12,16% în Muntenia și Moldova) aparțineau mănăstirilor închinată, care însă evitau sau refuzau să plătească impozitele reclamate de Statul român, în ciuda unor somații repetate.

După anul 1861, s-a desființat Casa Centrală, veniturile bisericesti (ale eparhiilor și majorității mănăstirilor neînchinată) urmând să intre direct în bugetul statului și să fie administrate de Ministerul de Finanțe.

În decembrie 1863, a fost promulgată cunoscuta Lege a secularizării averilor mănăstirești, care prevedea că „toate averile mănăstirești sunt și rămân ale Statului” și care afecta astfel nu doar mănăstirile închinată, câte își păstrasera autonomia față de Statul român, ci toate averile mănăstirești rămase încă în administrarea autonomă a Bisericii. În schimbul averilor mănăstirilor închinată, Statul oferea patriarhiilor și mănăstirilor cărora acestea le fuseseră închinată (în primul rând Patriarhiilor Constantinopolului și Ierusalimului, precum și mănăstirilor athonite) o răscumpărare de 80.000.000 de piaștri turcești și le propune să finanțeze o școală laică și un spital la Constantinopol, însă oferta a fost refuzată.

Totodată, s-a resimțit nevoia construirii de ateliere de construit și reparat unelte și mașini agricole, întemeierea de școli pentru cei care puteau întreține și folosi aceste mașini, au existat preocupări privind îmbunătățirea performanței agricole, prin folosirea asolamentului trienal, a îndiguirilor, irigării grădinilor, prin cultivarea științifică a plantelor de seră. O atenție deosebită a fost acordată și patrimoniului silvic³¹.

Se constată un alt aspect, legat de creșterea productivității agricole. De multe ori, acolo unde munca țaranilor clăcași nu putea acoperi necesarul uman sau al inventarului de animale și unelte, se recurgea la munca salariată, permanentă sau sezonieră (mai ales, la strânsul recoltei)³².

³¹ Iuliana Conovici, Adrian Secal, *Organizații cu profil religios angajate în economia socială în România*. Raport Preliminar 2012, pp. 10–12.

³² *Ibidem*, pp.13–15.

Câțiva ani mai târziu, în 1866, veniturile fostelor proprietăți mănăstirești se ridicau la cca. 12 milioane de lei, reprezentând aproape un sfert din încasările Statului român, din această sumă mai puțin de o treime fiind cheltuită pentru finanțarea activităților bisericești. După 28 de ani, în 1892, mare parte a acestor proprietăți fuseseră vândute, ele mai furnizau totuși aproape 12% din veniturile statului, din totalul sumelor strânse doar cca 11% fiind alocate pentru biserică.

Tabelul nr. 1

Venituri ale Statului de pe urma moșiilor mănăstirești confiscate

An	Venituri moșii mănăstirești	Proporție din încasările statului	Cheltuiți pentru biserici	Cheltuiți pentru școli
1866	12.000.000 lei	24,5%	29.20%	25%
1892	22,5.000.000 lei	11,9%	11,11%	54.8%

În ambele Principate, practic se urmărea rentabilizarea activității clăcașilor. Proprietarii erau interesați să beneficieze de activitatea acestor clăcași, care, astfel, munceau proporțional rezerva boierească, asigurând cultivarea, lucrul, recoltarea producției, la care se adăugau obligațiile dijmei. Înlocuirea parțială a dijmei propriu-zise cu obligația în muncă însemna o mai bună productivitate, întrucât produsele luate de la țărani erau proaste calitativ, deci nu puteau fi vândute.

Proprietarii au încercat instaurarea unui control efectiv asupra țăranilor clăcași, care trebuiau să anunțe în Moldova, cu șase luni înainte, orice dorință de a pleca. Totodată, durata unei învoieli era de cinci ani, în Muntenia, termenul de anunțare a intenției de a pleca era de un an înainte de încetarea raporturilor, cu condiția stingerii obligațiilor către proprietar și către stat.

Statisticile referitoare la structura populației rurale, precum și unele studii ale istoricilor³³ evidențiază faptul că proprietatea moșnenească și numărul moșnenilor a crescut între 1855–1911³⁴. De asemenea, s-a constatat creșterea numărului acestei categorii sociale în concordanță cu sporirea populației, cu excepția județelor Ilfov, Teleorman și Ialomița, în toate județele Vechiului Regat, în perioada analizată. Pe județe, în anul 1899, avem următoarea statistică: din 435 de sate, 60 296 gospodării din județul Mehedinți, moșnenii reprezentau 28,53% din totalul gospodăriilor (17 200 moșneni). Județul Gorj, la aceeași dată, avea 363 sate, 43 041 gospodării în care trăiau 24955 moșneni, adică 57,98 % din populația județului. Doljul avea 396 de sate cu 88 049 gospodării corespunzând unui număr de 11 900 moșneni, adică 13,62%. Județul Vâlcea avea 483 de sate cu 47 516 gospodării, locuite de 26 144 moșneni, adică 55,02% din populație. Romanații aveau 255 de sate cu 50 117 gospodării, locuite de 7 666 moșneni, adică 13, 62 % din populația județului³⁵.

³³ Dinică Ciobotea, *Istoria moșnenilor (1829–1912)*, Editura Universitaria, Craiova, 1999; Petre Poni, *Statistica răzeșilor*, București, 1921; Henri A. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, Editura Academiei Române, București, 1958.

³⁴ G. Ganesco, *La Valachie depuis 1830 jusqu'à ce jour. Son avenir*, Bruxelles, 1855, p. 127.

³⁵ L. Colescu, *Recensământul general ...*, p. XX.

În Muntenia (județele Olt, Argeș, Muscel, Teleorman, Dâmbovița, Vlașca, Prahova, Ilfov, Buzău, Râmnicu Sărat, Ialomița, Brăila), procentele moșnenilor variau între 0,04 % (Brăila) și 43,93% (Argeș)³⁶. La nivel mediu se găseau județele Olt (35,11%), Muscel (28,92%), Prahova (14,97%), Buzău (22,22%). Sub medie se aflau: județele Ilfov (0,007%), Ialomița (2,43%), Vlașca (2,96%), Teleorman (3,84%), Râmnicu-Sărat (9,61%), Dâmbovița (10,99%). Așadar, statistica (la nivelul Țării Românești moșnenii erau în proporție de 17,91% – 30,43% în Oltenia și 12,17% în Muntenia) este în măsură să confirme ideea că moșnenii erau mai numeroși în județele montane și submontane, în timp ce în județele de câmpie, aceștia erau și sub 1%³⁷. Media membrilor într-o familie de moșneni era de 4,2–4,4 membri în familie³⁸.

În 1899, moșnenii continuau să ocupe un procent semnificativ, de 35–49% din totalul populației rurale din Oltenia și 16,45% din cea a Munteniei. La 1912, situația era deja modificată (39,90% în Oltenia, 20,97% în Muntenia)³⁹.

În 1899, situația gospodăriilor din Oltenia se prezenta astfel: în Mehedinți (5 plăși) – 60 296, Gorj (4 plăși) – 43 041; Dolj (5 plăși) – 88 049; Vâlcea (5 plăși) – 47 516; Romanați (3 plăși) – 50 117 gospodării. Dintre acestea, moșnenii dețineau: în Mehedinți – 17 200 (28,53%), Gorj – 24 955 (57,98%); Dolj – 11 900 (13,62%), Vâlcea – 26 144 (55,02%), Romanați – 7 666 (15,30%).

În Muntenia, moșnenii dețineau gospodării astfel: în județul Olt (3 plăși) – 11 884 din 33 839 (35,11%), Argeș (5 plăși) – 20 912 din 47 604 (43,93%), Muscel (3 plăși) 7929 din 27 408 (28,92%), Teleorman – 2171 din 56 559 (3,84%), Dâmbovița (5 plăși) – 5692 din 51 813 (10,99%), Vlașca – (3 plăși) – 1418 din 47 858 (2,96%), Prahova – (5 plăși), 10 865 din 72 588 (14,97%), Ilfov (5 plăși) – 87 din 130 111 (0,07%), Buzău (4 plăși) 3565 din 13 176 (27,06%), Râmnicu Sărat (4 plăși) – 3 141 din 32 673 (9,61%), Ialomița (3 plăși) – 1041 din 42 841 (2,43%), Brăila (2 plăși) – 15 din 35 027 (0,04%)⁴⁰.

Județele țării cu cel mai ridicat grad de populație din categoria moșnenilor au fost Gorj (61,19%) și Vâlcea (57,52%). Tot aceste județe dețineau și ponderea majoritară a moșnenilor în cadrul populației rurale (63,68%).

În raport cu Muntenia, unde moșnenii reprezentau circa 12,97%, Oltenia poate fi considerată o regiune „moșnenească”, deoarece 32,02% din locuitori se găseau în această categorie socială⁴¹.

Conform datelor recensământului din 1912, moșnenii reprezentau 111 498 capi de familie din 279 448 capi de familie țărani din Oltenia (39,90%). În Muntenia, din 570 420 capi de familie țărani, 119 606 erau moșneni (20,97%).

³⁶ Petru Poni, *op.cit.*, pp. 8–9.

³⁷ Dinică Ciobotea, *op.cit.*, pp. 50–51.

³⁸ G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. 37.

³⁹ Petru Poni, *op. cit.*, p. 3.

⁴⁰ Dinică Ciobotea, *op. cit.*, p. 52.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 52–53.

Astfel, capii de familie moșneni reprezentau 27, 19 % din totalul populației României. Media unei familii se încadra între 4,1 și 4, 5 membri /familie⁴².

În urma analizei statisticilor epocii, între 1899 și 1912, se constată o creștere a populației moșnenilor. Astfel, în Mehedinți, populația a evoluat de la 17 200 la 18 966; în Gorj, de la 24 955 la 27 198; în Dolj, de la 11 990 la 12 905; în Vâlcea, de la 26 144 la 27 706; în Argeș, de la 20 912, la 23 003; în Muscel, de la 7929 la 9 406; în Dâmbovița, de la 5 692 la 10 420; în Vlașca, de la 1 418, la 2 413; în Ilfov, de la 87 la 622; în Prahova, de la 10 865, la 16 017; în Buzău de la 11 514 la 15 567; în Ialomița, de la 1041, la 1660; în Râmnicu Sărat, de la 3141 de la 5 101; în Brăila, de la 2 la 82. O scădere se înregistrează în: Romanați, de la 7 666, la 6 857; Olt, de la 11 884, la 11 031; Teleorman, de la 2 171, la 1 934⁴³.

Din punct de vedere al importanței sociale, moșnenii sunt singura clasă socială, în afara boierimii, care a avut ierahia sa bine delimitată (în opt grupe-birnici, patentari, mazili, boieri de neam, fii de boieri de neam, postelnicei, fii de postelnicei, conform așezământului din 1855)⁴⁴.

Moșnenii nu s-au confundat niciodată cu clăcașii, însurășii, cumpărătorii de loturi, foștii embaticari și ostașnicari. Desființarea rangurilor boierești a dus la dispariția unei părți a titlurilor monenești. La 1899, moșnenii cu proprietăți de peste 100 ha nu mai erau considerați ca atare, deși comunitatea avea dovezile unei astfel de apartenențe⁴⁵.

Moșnenii fuseseră excluși de la împroprietărire de reforma agrară de la 1864. Prevederea din art. 480 al Codului Civil producea o disensiune între legislația țării și proprietatea moșnenilor, fapt pe care conservatorii au considerat că-l pot rezolva în 1886, când au propus ca proprietatea moșnenească și cea creată prin reforma din 1864 să fie protejată prin legi speciale⁴⁶.

În perioada 1864–1899, proprietatea moșnenească reprezenta ca procente din totalul suprafeței agricole a țării, în județul Mehedinți 24,83%; Gorj – 52,51%; Dolj – 10,89%; Vâlcea – 36,33%; Romanați – 7,76%; Olt – 25,86%; Argeș – 25,34%; Muscel – 51,13%; Teleorman – 3,53%; Dâmbovița – 7,97%; Vlașca – 2,55%; Prahova – 19,56%; Ilfov – 0,14%; Buzău – 17,57%; Râmnicu Sărat – 5,26%; Ialomița – 2,49%; Brăila – 0,02%⁴⁷.

Astfel, proprietatea moșnenească reprezenta 20,83% din totalul suprafeței agricole a Olteniei și 11,48% din totalul suprafeței agricole a Munteniei⁴⁸. În medie, un moșnean avea în proprietate, în Oltenia 5,91 ha (87 955 moșneni, cu 520 168,02 ha) și în Muntenia (76 667 moșneni, cu 603 686,62 ha) 7,87 ha. Media generală

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Dinică Ciobotea, *op. cit.*, p. 61.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 63.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 66.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 95.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 68.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 69.

peste de 11 23 854,64 ha, ceea ce reprezintă o medie de 6,83 ha pe proprietate moșnenească⁴⁹.

Moșnenii care dețineau un lot mai mic de 5 ha (ceea ce îi plasa în categoria agricultorilor săraci) erau 58 320, adică 35,42% din populația moșnenilor. Un număr de 75 403 moșneni (din totalul de 164 665) se încadrau în categoria mijlocașilor, adică 45,79%⁵⁰. În cadrul burgheziei sătești, adică loturi între 10–50 ha (un total de 36 318 proprietăți la nivel național – adică 8,89% din suprafața agricolă a țării) intrau 30 901 moșneni, adică 18,79%⁵¹. În perioada 1889–1896, 1163 cumpărători au achiziționat loturi de 10 ha, iar 386 cumpărători au intrat în posesia unor loturi de 25 ha.

Ideea de a înlătura această problemă s-a conturat odată cu Răscoala din 1888, care a izbucnit chiar în zonele în care așezământul reformator de la 1864 își produsese efectele pe maximum-ul de suprafață posibil, în timp ce în satele moșnenești nu s-au înregistrat incidente⁵².

În 1910, Codul Silvic, adoptat din necesitatea de corelare a legislației, de după 1866 cu realitatea proprietății moșnenești, a căutat să rezolve această problemă socială, în sensul prevederii referitoare la „proprietatea devălmașă”, diferită de cea individuală, conform Codului Civil.

Pentru a avea o imagine asupra activității economice din localitățile țării, am ales câteva exemple din zona Olteniei. Astfel, în anul 1898, localitatea Bumbesti Jiu avea o suprafață de 1.800 de ha dintre care: 285 de ha teren arabil, 275 de ha de fânețe, 10 ha de pomet și vii, 1 222 de ha de pădure și izlaz, 8 ha vatra satului. S-au obținut 425 de ha de porumb, 55 de ha de grâu, trei ha de fasole, 600 decalitri de vin, 300 decaltri de rachiu, 1 000 de kg grânză, 800 de kg de lână, 10 000 de kg de fân. În același an, în comună se găseau 3 joagăre pentru fabricat blăni, două mori, două pive pe apa Sadului, două cârciumi; în anul 1912 – banca populară „Cipria” (înființată în anul 1902 din inițiativa lui Gheorghe Dumitrescu-Bumbesti), patru mori pe apă, trei cârciumi.

În anul 1898, locuitorii din Motru dețineau 62 de pluguri, 104 care cu boi, 12 căruțe cu cai. Efectivul de animale număra 700 de bovine, 30 de cabaline, 600 de ovine, 500 de porcine, 100 de familii de albine. În același an, în comună erau trei cârciumi, două bălciuri anuale (unul de Sf. Ilie, al doilea de Sf. Maria-Mică; țineau câte 3–5 zile). În anul 1912 – două bănci populare, două obști de arendare, bălciuri anuale (12 iulie, 1 septembrie), moară pe apă, cârciumă.

În anul 1898, suprafața comunei Novaci a fost de 7 900 de ha, dintre care: 100 ha moșia statului, 3 800 de ha ale moșnenilor, 3 000 de ha ale proprietarilor, 1 000 de ha ale împroprietărilor. Efectivul de animale număra 1 209 bovine,

⁴⁹ *Ibidem*, p. 71.

⁵⁰ Mircea Iosa, *Clasele și păturile sociale din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în: „Studii Revistă de Istorie”, Tom 24, 1971, nr. 2, p. 301.

⁵¹ C.D. Creangă, *op. cit.*, p. XXXVI.

⁵² *Ibidem*, p. 97.

311 cabaline, 9.051 ovine, 370 caprine, 26 de asini, 645 de porcine, 92 de stupi cu albine. Locuitorii aveau 100 de pluguri, 139 de care cu boi, 72 de căruțe cu cai. În același an, în comună se găseau 48 de fântâni, 8 mori pe apa Gilortului, 9 pive, 12 joagăre, 5 cârciumi. În anul 1912 existau: banca populară „Gilortul”, 3 mori pe apă, obște de arendare, obște pentru exploatare de păduri, 4 cârciumi. În anul 1935 existau: bancă populară, 4 bănci comerciale (două anonime pe acțiuni, una în nume colectiv, una în comandită simplă), 14 ferăstraie, 7 mori pe apă, 4 prăvălii, 6 cârciumi.

În anul 1898, suprafața comunei Rovinari era de 1 037 de ha, dintre care 567 de ha teren arabil, 300 de ha pădure, 130 de ha izlaz și vatra satului, 40 de ha fânețe. Locuitorii dețineau 54 de pluguri, 102 care cu boi, 17 căruțe cu cai. Efectivul de animale număra 448 de ovine, 59 de cabaline, 334 de ovine și caprine, 238 de porcine. În anul 1912, în comună se găseau bancă populară, cooperativă de consum, mină de cărbuni (neexploatăta), grădină de zarzavat, două cârciumi.

În anul 1898, suprafața comunei Tismana a fost de 995 ha. Efectivul de animale număra 908 bovine, 290 de cabaline, 590 de porcine, 73 de caprine, 3 600 de ovine, 180 de stupi de albine. Locuitorii aveau 49 de pluguri, 50 de care cu boi, 35 căruțe cu cai; în anul 1912 – banca populară „Viitorul Săteanului”, obște de arendare, cooperativă de producție (brutărie), moară pe abur, moară pe benzină, carieră de piatră, 5 cârciumi, ocol silvic.

În anul 1912, în comuna Târgu Cărbunești se găseau: bancă populară, moară pe abur, târg anual (în 9 martie și 8 septembrie), târg săptămânal (duminica), abator, fabrică de cherestea, gara „Cărbunești”, cârciuma.

În anul 1898, suprafața satului Țicleni a fost de 2 600 de ha. Efectivul de animale număra 592 de bovine, 830 de ovine, 543 de caprine, 42 de cabaline, 972 de porcine, 30 de stupi de albine. Locuitorii aveau 161 de pluguri, 171 de care cu boi, 3 căruțe cu cai. În același an, în comună se găseau 5 mori.

Sistemul de lucru pe moșiile Domeniilor Coroanei era asemănător celui de pe celelalte moșii. În perioada 1884–1899, sistemul de cultură aplicat de către arendași a fost cel extensiv, cultivându-se grâu și porumb. Țăranii lucrau pe baza unui contract de învoieli agricole, sub forma dijmei, tehnica fiind rudimentară⁵³. Au existat conflicte între săteni și arendași, în 1899 și 1902, rezolvate prin intervenția subprefectului și prin eliminarea unor articole considerate împovărătoare⁵⁴.

După 1899, când s-a trecut la exploatarea în regie, s-a trecut la munca pe secții agricole (7 secții, în 1904), iar din 1906, s-a îmbunătățit tehnica agricolă (două pluguri cu abur, marca Fowler, 34 de semănători, 10 treierători (2 de porumb), 10 secerători, 9 cositori, 7 mașini de tăiat sfeclă, 3 mașini de tăiat fân, 10 vânturători, 290 boi, rasa moldovenească, 8 bivoli utilizați la lucrări grele (arat, desfumat), la transport și ca forță de tracțiune, 14 iepe și 2 cai din rasa Mura, folosiți la lucrările din vie)⁵⁵.

⁵³ Const. Garoflid, *Chestia agrară în România*, București, 1920, p. 152.

⁵⁴ Marin Lungu, Ion Pătroi, Ilie Vulpe, Ion Zarzără, *1907 în județul Dolj*, Craiova, 1977, p. 42; Narcisia Maria Mitu, *Domeniile Coroanei Regale (1884–1948)*, Craiova, Editura Aius, 2011, p. 77.

⁵⁵ Fl. Davidescu, *Monografia Domeniului Șegarcea din județul Dolj*, București, 1906, pp. 42–45.

În anul trecerii la exploatarea în regie (1900), personalul Domeniilor Coroanei din întreaga țară era alcătuit din 10 șefi de regie, 20 de șefi de cultură, 10 subșefi, 12 contabili, 44 de supraveghetori, 10 magazioneri, 10 mecanici, 7 lucrători, 2 agricultori, 12 grădinari, pentru sectorul agricol, 15 ajutoți silvicultori, 4 contabili și 130 de paznici pentru păduri⁵⁶.

Fiecare Regie își avea structurată activitatea pe două servicii: central și exterior. Cei din serviciul central, dar și șefii de cultură și silvicultorii, aveau pregătire de specialitate, fiind absolvenți ai unor școli superioare de agricultură, de prestigiu, din România – Herăstrău⁵⁷ – sau din străinătate. Subșefii de cultură erau produsul unor școli de agricultură superioare sau practice. Ucenicii erau susținuți de către Administrația Domeniului Coroanei în școli practice din țară sau în cele de pe domenii.

Administrația Domeniului Coroanei dorea îmbunătățirea situației locuitorilor din satele aflate pe moșie, atât din punct de vedere cultural, cât și material, prin participarea la conferințe și întruniri, unde aveau posibilitatea să fie sfătuiți și informați, prin intermediul învățătorului și preotului, fapt notat de către G. D. Creangă, care afirmă că „pe domeniul Coroanei (...), țărani sunt mai înaintați în privința culturală”⁵⁸.

Prin circulara transmisă la 12 octombrie 1901, învoitorii se obligau să efectueze anumite lucrări în propriile gospodării: să-și îngrădească grădina și curtea din jurul casei, să înființeze grădini de legume, să-și planteze în curte pomi fructiferi, să utilizeze îngrășămintele organice în grădină și în locurile de cultură, să cultive în dijmă câte 10 arii cu cânepă și in, să folosească pentru reproducere numai tauri de rasă. Au fost excluși de la învoieli locuitorii recalcitranți, vicioși și cei care duceau o viață imorală.

În 1901, locuitorii, puteau contracta între 1–3 ha la grâu, 1–4 ha pentru porumb, iar pentru nutrețuri suprafața era nelimitată, în funcție de puterea fiecăruia de muncă, dar și de necesități. Ei au putut primi locuri de cultură pe moșie, fără să plătească dijmă, în cazul cerealelor – grâu și ovăz, având însă obligația de a lucra o suprafață egală cu cea primită. În ceea ce privește culturile de nutreț, pentru suprafața primită în dijmă, contractanții se obligau să cultive cu păioase o suprafață egală cu cea primită sau să dea dijmă jumătate din cultura respectivă. În cazul porumbului, dijma se lua din produse, o parte din două. În cazul în care lucrările nu erau executate, învoitorii erau penalizați prin achitarea în bani a lucrărilor aferente culturilor contractate: 24 de lei valoarea unui hectar arat și semănat, 28 de lei un hectar secerat și transportat la arie, 24 de lei/ha prășit, 8 lei un hectar rărițat, 5 lei o zi de muncă cu boii, 24 de lei pentru un hectar de porumb, cules, transportat, tăiat

⁵⁶ Dimitrie C. Ollănescu, *Raport general asupra participării României la expoziția universală din Paris (1900)*, București, 1901, pp. 107–108.

⁵⁷ Până în anul 1903, la Școala Superioară de Agricultură „Herăstrău” și-au obținut diploma 31 de agronomi, angajați pe Domeniile Coroanei.

⁵⁸ *Proprietatea rurală și chestiunea țărănească*, București, 1905, p. 36.

și cărat cocenii și câte 0,15 lei pentru transportul unui hectolitru de boabe. Locuitorii care nu dețineau vite trăgătoare lucrau ca și ceilalți, diferența constând în faptul că ei trebuiau să efectueze, fără plată, 4 zile de muncă cu brațele.

În 1906, numărul locuitorilor învoiți pe moșia Segarcea era de 1 187, majoritatea deținând: 2 boi, 2 cai și un plug⁵⁹. În plus, anual, pentru a putea face față necesității stringente de brațe de muncă, vara, Regia mai angaja oameni din localitățile învecinate, aproximativ 300–400 de muncitori. Contractele de învoială se încheiau, de obicei, în avans, pentru anul următor. Conform documentelor din arhivă, la 22 noiembrie 1915, au fost angajați, prin contract, 9 muncitori agricoli pentru diverse munci: secerat grâu, cărat snopi etc., care au primit suma de 343 de lei, iar la 18 decembrie, același an, 30 de muncitori din comuna Galicea Mare au primit, conform statelor, 2 557 de lei. Toate aceste contracte aveau să se deruleze în cursul verii anului 1916. În anul respectiv, un hectar de grâu secerat costa 20 de lei, iar o zi de muncă cu palmele, 15 lei. Potrivit contractului, administrația Domeniului Segarcea le asigura muncitorilor transportul dus-întors, 50 de bani pe zi de persoană pentru hrană sau alimente, după cum urmează: 1,200 de kg de mălai sau pâine, 250 de ml de rachiu, carne, brânză, zarzavat, iar de două ori pe săptămână, de post: fasole, cartofi, pește și zarzavat⁶⁰.

După 1907, în contractele de învoieli agricole, administratorul Domeniului Coroanei, Ion Kalinderu a prevăzut acordarea unor rații zilnice de alimente consistente⁶¹ și instruirea țăranilor să execute corect, științific, lucrările de pregătire ale terenului agricol, cât și pe cele de întreținere ale culturilor.

Exproprierea terenurilor agricole, conform Decretului-lege din 14 decembrie 1918, a redus suprafața Domeniului Coroanei Segarcea la 4 829,73 de ha. Cu toate acestea, culturile agricole au continuat să ocupe suprafețe destul de întinse, într-o proporție aproximativ egală cu plantele furajere. Totodată, secția Viilor a căpătat o importanță deosebită, constituind cea mai importantă sursă de venituri în perioada interbelică, iar vinul a devenit emblema acestei Regii.

---

⁵⁹ Florian Davidescu, *op. cit.*, p. 28.

⁶⁰ ANSJ Dolj, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar nr. 2/1915, f. 56–60 (în continuare, se va cita: S.J.A.N. Dolj).

⁶¹ Narcisa Maria Mitu, *op. cit.*, p. 62.